

Milan Hrdlička

**Kapitoly z didaktické gramatiky
(se zřetelem k češtině
jako cizímu jazyku)**

Kapitoly z didaktické gramatiky

(se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku)

Milan Hrdlička

Recenzovaly:

prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
www.karolinum.cz
Praha 2023
Redakce Markéta Hofmeisterová
Grafická úprava Kateřina Řezáčová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© Milan Hrdlička, 2023

ISBN 978-80-246-4091-4

ISBN 978-80-246-5548-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

I. Úvodem	7
II. Gramatika a její druhy, základní rysy mluvnické roviny češtiny	9
1. Vymezení pojmu gramatika	9
1.1 Gramatika jako nezastupitelná integrální a efektivní součást procesu učení se (cizímu) jazyku	10
1.2 Gramatika jako popsitelný a sdělitelný systém strukturních (formálních) a řečových (funkčních) pravidel	10
1.3 Gramatika jako naučitelný (osvojitelný) systém strukturních (formálních) a řečových (funkčních) pravidel	11
2. Vybrané druhy gramatiky	12
2.1 Gramatika synchronní a diachronní	12
2.2 Gramatika jednojazyčná a srovnávací	13
2.3 Gramatika deskriptivní (korpusová) a preskriptivní (normativní)	14
2.3.1 Možné problémové aspekty korpusových popisů	14
2.4 Gramatika sémaziologická a onomaziologická	16
2.5 Další druhy gramatiky	18
2.5.1 Gramatika lexikální	18
3. Gramatika lingvistická (vědecká) a gramatika didaktická	20
3.1 Vybrané rysy didaktické gramatiky, její vztah ke gramatice lingvistické	20
3.1.1 Gramatika signální	22
4. Vybrané rysy mluvnice českého jazyka	22
4.1 K variantnosti v českém tvarosloví	23
4.2 K fenoménu (bez)príznakovosti	25
4.3 O jazykové analogii	26
5. Obtížnost mluvnického učiva ve výuce češtiny pro cizince	26
5.1 Faktory ovlivňující délku a kvalitu procesu učení se češtině jako cizímu jazyku	27
5.1.1 Pětistupňová mezijazyková hierarchie obtížnosti mluvnických kategorií a jevů	28
5.1.2 Tempo akvizice češtiny Slovany i Neslovany – výsledky sondy	29
III. Didaktická gramatika a akvizice jazyka	30
6. Podoby akvizice jazykového kódu: osvojování si jazyka a učení se jazyku	30
6.1 Osvojování si přirozeného jazyka	30
6.1.1 Diskutabilní aspekty osvojování si (cizího) jazyka	31
6.2 Učení se přirozenému jazyku	32
6.3 Vztah osvojování si jazyka a učení se jazyku – výsledky sondy	33
7. Lingvodidaktická mluvnická poučka	34
7.1 Validita (pravdivost) lingvodidaktické mluvnické poučky	34
8. Didaktická mluvnice a vybrané vyučovací metody cizích jazyků	36
8.1 Metoda gramatico-překladová a metoda přímá	36
8.2 Metoda situační	37
8.3 Metoda audioorální	37

8.4	Utváření metody komunikační a její klíčové rysy	38
8.4.1	Lingvodidaktická prezentace slovesa být v duchu komunikační metody	39
8.4.2	Komunikační metoda a problémové chápání role gramatiky (výběr)	40
8.5	Výhledy do budoucna (ke kritice eklekticismu)	42
9.	Výběr mluvnického učiva	43
9.1	Postup od snadného k obtížnějšímu	44
9.2	Postup od shodného k odlišnému	44
9.3	Postup od frekventovaného k méně četnému	45
9.4	Postup od jevů pravidelných k nepravidelným	45
10.	Řazení mluvnického učiva a jeho návaznost v učebnicích češtiny pro cizince	46
10.1	Vertikální prezentace české deklinace	46
10.2	Horizontální prezentace české deklinace	47
10.3	Pořadí pádů v učebnicích češtiny pro cizince	48
10.4	Posloupnost slovesných tříd a slovesných časů	49
11.	Výbrané problémy lingvodidaktické prezentace mluvnice češtiny v učebních materiálech pro cizince	51
11.1	Disproporce mezi pozorností věnovanou dimenzi formální a významové (funkční)	51
11.1.1	Lingvodidaktická prezentace slovesného vidu v učebnicích češtiny pro cizince	52
11.1.2	Lingvodidaktická prezentace českých prepozic v učebnicích češtiny pro cizince	52
11.2	Nevyvážený přístup k morfologii a k syntaxi	53
11.3	Chyby, omyly a další formální i řečové nedostatky	53
11.4	Problémová prezentace stratifikace českého národního jazyka	54
11.4.1	Morfologické tvary systémové, nesystémové a defektní	54
11.5	Absence explicitně vyčené a aplikované koncepce prezentace mluvnické látky	55
12.	Pozoruhodné postupy při prezentaci české mluvnice	55
12.1	Některé simplifikující přístupy ke zpracování české deklinace jmen	56
12.2	Vztah češtiny spisovné a obecné, resp. kolokviální nejen v morfologii	57
13.	Lingvodidaktická problematika otázky ve výuce cizinců	58
13.1	Problematika pádové otázky a určování pádu v češtině – výsledky sondy	59
13.1.1	Výsledky slovanských mluvčích	60
13.1.2	Výsledky neslovanských mluvčích	60
13.2	Otázka pádová a nepádová	61
14.	Výklad mluvnických kategorií a jevů bez jinojazyčné strukturní paralely	62
14.1	Neparalelnost mluvnických kategorií a jevů a mezijazyková funkční kompenzace	63
14.2	Kontrastivní metoda	64
14.2.1	Kontrastivní využití angličtiny, popř. jiného mediačního jazyka	64
14.3	Některé další pokusy o řešení otázky kategoriální mluvnické neparalelnosti	65
14.3.1	Induktivně motivovaná absence lingvodidaktického poučení	66
14.3.2	Metafora	67
IV.	Vybrané lingvodidaktické kapitoly z morfosyntaxe současné češtiny	69
15.	Konkurence jmen v nominativu a v instrumentálu	69
16.	Dva případy posesivity	71
16.1	Přídavná jména přivlastňovací a genitiv přivlastňovací	71
16.2	Zvratné přivlastňovací zájmeno svůj	72
17.	Dvojitý klíč k řečové distribuci českých číslovek	73
18.	Rozdíl mezi trpným rodem opisným a zvrtným z pohledu výuky cizinců	77
19.	Poznámky k výkladu slovesného vidu	79
20.	České předložky	83
21.	Poznámky k zásadám českého slovosledu	90
V.	Závěry	94
VI.	Odborná literatura a učebnice češtiny pro cizince	96
VII.	Summary	103

V dnešním globalizovaném světě je komunikace bez pokročilé znalosti cizích jazyků nemyslitelná, na adekvátní užívání jazyka v řečové komunikaci je tudíž kladen stále větší důraz. Význam komunikativním způsobem koncipované cizojazyčné výuky i hledání nových cest k efektivnější akvizici jazykového kódu v důsledku těchto skutečností roste. Jedním z důležitých objektů badání byla, stále je a přirozeně i nadále bude problematika lingvodidaktického popisu a prezentace mluvnice osvojovaného jazyka.

Mluvnický systém cílového jazyka, ať už jazykového kódu mateřského, druhého či cizího, patří k lingvodidaktickým tématům bázevým, nosným a současně nejpolemičtějším. Právě vůči gramatice se jednotlivé lingvodidaktické koncepty zřetelně vymezují a vzájemně odlišují nejen způsobem jejího popisu a prezentace, ale také jeho východisky, cíli a posláním, celou svou podstatou a filozofií.

Netřeba zdůrazňovat empiricky ověřenou skutečnost, že mnozí mluvčí učící se cizímu jazyku pokládají zvládnutí jeho mluvnice za nutné zlo a přistupují k její akvizici apriorně s neskrývanou nevolí. Gramatika se jim může jevit jako nezáživná, nudná, málo srozumitelná, příliš obtížná, zbytečná a samoúčelná.

Naznačené chronické averzi ke gramatice u podstatné části mluvčích zákonitě odpovídá i její mnohdy nepříliš uspokojivá znalost, což může mít (a také mívá) z perspektivy požadované úrovně komunikační kompetence jinojazyčného mluvčího závažné a nežádoucí řečové dopady a důsledky.

Na obhajobu gramatiky je třeba podotknout, že k pocitu její obtížnosti, neúčinnosti i k její případné nedostatečné či defektní internalizaci některými mluvčími nemalou měrou přispívá problémový způsob jejího lingvodidaktického zachycení a podání. Možná více než nezávisle existující a fungující mluvnický systém příslušného přirozeného jazyka.

Snaha ulehčit cizincům náležitě zvládnutí mluvnice českého jazyka, zejména těm s typologicky odlišnou a s genealogicky výrazně vzdálenou mateřštinou, může vést k zajímavým lingvodidaktickým konceptům a k pozoruhodným počínům. Každý vyučující, který si takovou zkušeností prošel, jistě potvrdí, že výuka češtiny pro její nerodilé mluvčí přináší bezpočet inspirativních otázek, zajímavé výzvy i nemalé, nesnadno řešitelné problémy. Některé z nich, tedy ty povahou gramatické, v této monografii přiblížím a pokusím se je v následujících kapitolách komentovat.

Publikace se skládá ze tří základních, tematicky úzce souvisejících, provázaných a propustujících se částí. V první části nazvané *Gramatika a její druhy, bázevové rysy*

mluvnické roviny češtiny se zaměřuju na problematiku vymezení a chápání mluvnice přirozeného jazyka. Pojednávám v obecnější rovině o vybraných druzích mluvnických popisech, přičemž značný prostor vyhražuji gramatice didaktické. Přibližuju také relevantní mluvnické rysy naší mateřštiny a zastavuju se u některých navazujících lingvodidaktických otázek (příčiny pocitu obtížnosti mluvnické látky aj.).

Druhá část s názvem *Didaktická gramatika a akvizice jazyka* nastiňuje vybrané aspekty nabývání znalosti mluvnického systému cílového jazyka, a to nejen v rovině obecné, ale také praktické, aplikované. Zabývám se otázkami spjatými s druhy akvizice přirozeného jazyka (tedy s učením se jazykovému kódu a s jeho osvojováním), s lingvodidaktickou mluvnickou poučkou, zastavuju se u role gramatiky ve vybraných vyučovacích metodách cizích jazyků, u jejího pojetí v metodě komunikační. Pozornost je věnována i báзовým principům výběru a parcelace mluvnické látky, pádové i nepákové otázky ve výuce zahraničních bohemistů, výkladu tzv. neparalelních mluvnických kategorií a jevů, problémovému zpracování mluvnice češtiny v učebnicích češtiny pro cizince i dalším lingvodidaktickým otázkám.

V závěrečné části práce pojmenované *Vybrané lingvodidaktické kapitoly z morfosyntaxe současné češtiny* se věnuju výkladu těch mluvnických kategorií a jevů, které činívají jinojazyčným mluvčím potíže a které většinou nebývají v učebních materiálech češtiny pro cizince blíže vykládány ani dostatečně procvičovány. Jde o relevantní rozdíly mezi užitím nominativu a instrumentálu, o odlišnosti mezi trpným rodem opisným a zvrtným, o užití sloves dokonavých a nedokonavých, o principy českého slovosledu, o pojednání o prepozicích a prezentaci vybraných předložkových spojení atd.

Mou snahou je pojednání přístupné, čtivé, srozumitelné a v neposlední řadě i názorné a snad také zajímavé. A tím současně, jak neskromně doufám, rovněž prospěšné a užitečné. Využitelné ve vyučovací praxi. Výklad je proto provázen četnými příklady z výuky cizinců i z řečové praxe stejně jako stručným, prakticky orientovaným komentářem.

Publikace si stanovuje několik dílčích cílů. Předně přiblížit vybrané relevantní aspekty didaktické gramatiky, a to především z perspektivy výuky češtiny pro cizince. Dalším ze záměrů je podělit se o zkušenosti a poznatky z výuky jinojazyčných mluvčích nejen v Česku, ale také v zahraničí. Ambicí je rovněž alespoň malou měrou přispět k podnícení širšího badatelského zájmu i k dalšímu navazujícímu výzkumu v dané oblasti.

×

V oblasti lingvodidaktického popisu a výuky češtiny jako cizího jazyka jsem se pohyboval čtyři desetiletí. Ocitám se nyní na sklonku profesní kariéry. Následující syntetizující studie je mojí poslední rozsáhlejší odbornou prací. S trochou nadsázky by se dalo říct, že jsem ji po malých částech a s přestávkami vlastně psal celý život. Rád bych ji věnoval všem těm, kterým leží zmíněná oblast na srdci a kteří přispěli a přispívají k jejímu dalšímu zkoumání a rozvoji.

Děkuju oběma recenzentkám, prof. PhDr. Marii Čechové, DrSc. a Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za cenné rady a podnětné připomínky.

II. Gramatika a její druhy, bazové rysy mluvnické roviny češtiny

---

1. Vymezení pojmu gramatika

Obsah pojmu gramatika nabízí různé možné interpretace.¹ V současnosti bývá gramatika zpravidla chápána jako soubor implicitních, objektivně existujících, na vědeckém (popř. lingvodidaktickém) popisu nezávislých pravidel mluvnického systému příslušného přirozeného jazyka. V tomto přístupu se tedy zdůrazňuje autonomní charakter mluvnice, jež se zde jeví jako jedna z bazových vlastností (struktury) jazykového systému (*langue*), jako jeho nedílná svébytná součást, kterou je možné zkoumat, pokoušet se postihnout a pro lingvistické nebo lingvodidaktické účely z určité perspektivy zaznamenat a vykládat.

Gramatika bývá mnohdy nahlížena právě jako výše naznačený lingvistický nebo lingvodidaktický popis specifického, relativně samostatně fungujícího (sub)systému určitého jazyka. Gramatikou je v tomto případě míněno zachycení formální stránky (tvarů, jejich podoby, algoritmu tvoření příslušných forem) a užívání (komunikačních funkcí, řečových významů) zmiňované systémové složky jazyka ve společenské komunikaci (*parole*). S pojmem gramatika budu operovat především v těchto dvou významech.

Setkáváme se ještě s další možností, a sice s případy, kdy je gramatika pojímána jako internalizovaná znalost (lhostejno, zda naučená či osvojená) formálních a funkčních (řečových) pravidel jistého jazykového kódu v řečových centrech mozku mluvčího (rodilého i nerodilého), blíže viz G. Helbig 1991, J. Černý 1998, Fr. Čermák 2004 aj. (viz 6.1, 6.2).

Z lingvodidaktického hlediska, přesněji z perspektivy cizojazyčné výuky, pokládám v souvislosti s gramatikou za důležité připomenout následující tři momenty, které poukazují na významnou roli mluvnické roviny přirozeného jazyka v procesu jeho akvizice a které vytvářejí solidní a spolehlivou platformu pro pocit oprávněného „lingvodidaktického optimismu“.

---

¹ Gramatika byla ve středověku jedním ze sedmi svobodných umění, její tehdejší náplní bylo v podstatě studium latiny (blíže M. Hrdlička 2009), další přístupy ke gramatice přibližuje nejnověji D. Hradilová (2020) aj.

1.1 Gramatika jako nezastupitelná integrální a efektivní součást procesu učení se (cizímu) jazyku

Na základě odborných poznatků i dlouhodobých zkušeností z vyučovací praxe mohou konstatovat, že se náležitě zpracovaný a aplikovaný popis mluvnického systému cílového jazyka jeví jako velmi účinný prostředek, který proces nabývání znalosti jazykového kódu cestou učení se nejen umožňuje, ale rovněž usnadňuje, upevňuje a urychluje,² přispívá podstatným způsobem ke zjednodušení celé řady operací, které jsou nezbytné jak pro formulování (pro zakódování předmětně-pojmového obsahu sdělení) výpovědí, tak také pro jejich aperceptivní dekodování a adekvátní interpretaci.

Náležitá znalost mluvnického systému cizího jazyka, resp. dovednost ho účelně využívat k tvoření adekvátních výpovědí působících v rámci dané komunikační události (situaci) dojemem autentičnosti, přirozenosti, přiměřenosti sehrává při akvizici jazyka nezastupitelnou roli (srov. 6.5, 8.4). Chápu proto mluvnicki nikoliv jako samoúčelný cíl studia jazyka, nýbrž jako účelný prostředek napomáhající náležitému osvojení jinojazyčného kódu. Neuvažuji tedy o pouhé výuce gramatiky, ale spíše o komunikačně pojaté gramatikalizované prezentaci cílového jazyka, při níž by se mluvnicka měla stát „... vítaným a nenápadným společníkem, významnou a všudypřítomnou oporou“ (M. Hrdlička 2018b, s. 102).

Z lingvodidaktické perspektivy je v této souvislosti třeba zdůraznit, že patřičnou znalost gramatiky cílového jazyka, schopnost či spíše dovednost ji účelně používat získá mluvčí především jejím soustavným řečovým užíváním, nikoliv jen memorováním paradigmat a pouček či pouhým poslechem výkladu vyučujícího. Za optimální pokládám dosažení takového stadia, kdy u nerodilého mluvčího určitého cizího jazyka dojde v důsledku tzv. overlearningu k vytvoření automatismů, ke spontánnímu (nevědomému, resp. neuvědomovanému) a náležitému užívání mluvnického systému cizího jazyka. Mluvčí se v takovém případě soustředí už pouze na obsah a na funkci sdělení, nikoliv stále ještě i na způsob jeho formálního ztvárnění, na náležité (noremní) užití příslušných gramatických prostředků.

1.2 Gramatika jako popsateľný a sdělitelný systém strukturních (formálních) a řečových (funkčních) pravidel

Množství nejrůznějších gramatických popisů přesvědčivým způsobem dokládá, že je mluvnický systém přirozeného jazyka dobře zachytitelný a náležitě popsateľný. Otázkou ovšem zůstává, jakou podobu takový popis má, na základě kterých principů (a jak kvalitně) byl vypracován, co je jeho primárním posláním, které skutečnosti (a jak zdařile) sleduje.

Výjdeme-li z teze, že gramatika jako taková s jistou mírou nadsázky již v dnešní době v podstatě neexistuje (v obecné rovině se jedná o pojem dosti vágní, gramatika se v průběhu dlouhého vývoje postupně výrazným způsobem specializovala a diferencovala,

² Např. Fr. Čermák (2004) poukazuje na skutečnost, že se podstatně lépe učí ve vazbě na něco (podobného, protikladného, nadřazeného, sousedního apod.), v závislosti na poučce a že se lépe uchovává v paměti jazykový materiál (informace) organizovaný, strukturovaný, uspořádaný, nikoliv náhodný, nepřehledný, pouze mechanicky seřazený.